

אשחר ארץ-ישראלי התגלה בהרי-אילת

דודי ריבנר קיבוץ אילות dudi.rivner@gmail.com
דפנה כרמלי קיבוץ סמר samardafna@gmail.com

תקציר: שיחים של **אשחר ארץ-ישראלי** *Rhamnus lycioides* התגלו ליד נחל בטמים בהרי אילת בסדקי סלע גירני במפנה צפון מערבי. פרטים אלה הם הראשונים שנמצאו בנגב הרחוק, במרחק של עשרות קילומטרים מהפרטים הדרומיים ביותר שהיו ידועים עד כה בהר הנגב. קיומם של שיחי האשחר באזור זה נדון בהקשר אקולוגי רחב וכן נדונה שאלת המעמד הסיסטמטי של **אשחר דו-זרעי** מול **אשחר ארץ-ישראלי**.

=====

אשחר ארץ-ישראלי [1] *Rhamnus lycioides*, גדל בכל רחבי ישראל וחודר לאזורי המדבר במעונות הרריים למרגלות סלעים ובערוצי ואדיות. עשרות שיחים של **אשחר א"י** גדלים בהר-הנגב וככל שמדרימים המין נעשה נדיר ביותר ורק פרטים מועטים גדלים דרומית לקו הר-שגיא - נחל נקרות. האשחר לא היה ידוע עד כה מהנגב הרחוק - הערבה והרי אילת. בסיור שערכנו בפברואר 2016 מצאנו בנחל בטמים שני שיחים חיים של **אשחר ארץ-ישראלי** ושיח אחד מת. זאת לאחר עשרות שנים שאנחנו ובוטנאים אחרים מטיילים בכל נתיבי הרי אילת וקניוניהם ומעולם לא פגשנו את האשחר. אתר המציאה הוא בראש ערוץ קטן מיובליו של נחל בטמים ברום 812 מ (מפה - בתמונה 1, האתר - תמונות 2,3). נחל בטמים (להבדיל מנחל בטם הנמצא מצפון בסמוך) נמצא מדרום לבקעת סירים ובקעת עובדה בשולי דרך העפר היורדת מצומת סירים על כביש 12 לעבר נחל עתק, מעל הקטע הידוע כ"מעלה סירים".

תמונה 1 - מפת אתרים של אשחר ארץ-ישראלי בנגב (סמלים ירוקים) . מסומנים רק האתרים הדרומיים ביותר בנגב הצפוני ואלה הידועים מהערכה, הנגב הרחוק והרי אילת. המצולע בעל הצבע הכתום בהר-הנגב מציין את האזור בו שיח האשחר הארץ-ישראלי שכיח למדי בסלעים וערוצי נחלים סלעיים מעל רום 800 מטר.

על המעמד הסיסטמטי של **אשחר ארץ-ישראלי ואשחר דו-זרעי** בכל המגדירים לצמחי הבר של ישראל, בפלורה פלשתינה ובאתרי הרשת נתונים **אשחר ארץ-ישראלי** *Rhamnus lycioides* ו**אשחר דו-זרעי** *Rhamnus disperma* כשני מינים עצמאים נפרדים. ואולם, חוקרי הסיסטמטיקה של הבוטניקה בסוג **אשחר** רואים בהם מין ביולוגי אחד בעל שונות רבה הכולל כמה תת-מינים (Davis, 1967); (Browicz, 1994). מאז שנות התשעים של המאה הקודמת לא נעשתה עבודה סיסטמטית מפורטת על מינים אלה ולכן נסכם להלן את המצב הפורמלי העכשווי: בעבר היה מקובל לפצל טקסון זה לשני מינים: **אשחר ארץ-ישראלי** (*R. palaestina*) ו**אשחר דו-זרעי** (*R. disperma*). המעמד של שני הטקסונים הללו לא היה ברור מבחינה פורמלית. כיום מקובל על רוב החוקרים לראות ב- *R. palaestina* במזרח הים-התיכון שם נרדף ל- *Rhamnus lycioides*, הוא השם המדעי התקף. זהו מין רחב-תפוצה בקבוצת אשחרים קוצניים בעלי עלים דמויי יתד מקריחים הגדל מהבלקן (תת מין יווני) דרך דרום טורקיה ודרומה עד הרי דרום סיני וגבל גללה במצרים. (Browicz, 1994) בדק את כל גליונות צמחי האשחר בעשביית ירושלים ושייך את כל יבושי האשחר שהוגדרו כ**אשחר דו-זרעי לאשחר ארץ-ישראלי** - *Rhamnus lycioides*. זאת מכיוון שהסימנים הדיאגנוסטיים המבדילים בין שני המינים (שפת עלה משוננת וקצה עלה מעוגל "שלם" ב **א. ארץ-ישראלי** ושפת עלה תמימה וקצה עלה קטום עם שניץ ב**א. דו-זרעי**) אינם "עובדים" בשדה. כלומר, אפשר למצוא באוכלוסיות המדבר את התכונות של **אשחר ארץ-ישראלי** ה"ים-תיכוני" ולהיפך - בחבל הים-תיכוני ניתן למצוא באותה אוכלוסיה גם עלים המתאימים ל**אשחר דו-זרעי** וגם כאלה המתאימים ל**אשחר ארץ-ישראלי**. דיוויס ויאלטריק אשר עיבדו את הסוג אשחר בפלורה של טורקיה (Davis, 1967), חושבים כי עדיף לתת ל**א.דו-זרעי** מעמד של תת-מין של **אשחר ארץ-ישראלי**, טקסון אשר אופייניים לו עלים יותר קטנים, שעירים ובעלי שפה תמימה. בולוס אשר כתב את הפלורה של מצרים (Boulos, 2000) מטפל ב**אשחר א"י** וב**אשחר דו-זרעי** כבשני מינים עצמאיים, כאשר פרט להבדל השעירות ביניהם הוא מציינ גם את העירוק הבולט בחלק העלה התחתון של **אשחר א"י** לעומת **אשחר דו-זרעי**. לא הצלחנו לזהות תכונה מבדילה זו באוכלוסיות מישראל. בולוס נותן את **א.דו-זרעי** מהרי דרום סיני וגללה לעומת **א.א"י** (*R. lycioides*) אותו הוא נותן מחוץ אלכסנדריה. איננו תומכים בחלוקה זו.

אבי שמידע

שלושת שיחי האשחר (אחד כאמור מת) גדלים מקובצים זה ליד זה, לרגלי מפלון מדורג אשר מעליו מצוי דרגש סלע מצוקי שגובהו 1.6 מטר (תמונה 2). הרום הגבוה, סלע הגיר הקשה, המפנה הצפון-מערבי ואחוז סלע האם הגבוה מתוך כלל השטח - מסבירים כנראה את המיקום ואת יכולת ההישרדות של שיחי האשחר בבית-הגידול. מאידך אנו מכירים

עשרות אתרים עם מיקרו-בית-גידול דומה באזור בקעת סירים, הר-שגוב, מישור סעיפים ומזרחה עד מתלול הבקע, שבהם לא גדל **אשחר ארץ-ישראלי**. מציאה בודדת זו מרמזת או על דגם הישרדות אקראי (כלומר אתר מקומי שבו האשחר שרד מאוכלוסיות גדולות יותר ולא נכחד), או מצד שני על דגם הניתן לחיזוי מבחינת בית-הגידול: האשחר "בוחר" את מיקרו-בית-הגידול המשופר ביותר באזור מבחינת תנאי הלחות - סדקים בדרגשי סלע ובמשטחי סלע בעלי שיפוע מתון שאליהם נקוים מי נגר עילי אפילו בגשמים קטנים, במפנה צפוני-מערבי ברום גבוה. היעדרות **אשחר א"י** מהרי אילת הבנויים מסלעי יסוד שאינם גירניים, לא נובעת לדעתנו מטיב מינרלוגי שונה של הסלע והקרקה אלא מיובשנות בית-הגידול ומהטמפרטורות הגבוהות השוררות בבתי-הגידול הסלעיים בהרי מסיב אילת. שכן, **אשחר א"י** שכיח למדי בהר הגבוה של דרום סיני גם על גבי סלעי יסוד וסלעים מטמורפיים עתיקים מעל רום של 1300 מטר בבית-גידול סלעי לח יחסית. בדרום-מזרח סיני גדל האשחר ברום 900-1000 מטר על גבי תשתית גירנית וכן על אבני-חול.

תמונה 2 (מימין). שיחי אשחר ארץ-ישראלי באתר הגילוי. צילום: דפנה כרמלי ©
תמונה 3 (משמאל) - האתר עם שיחי אשחר ארץ-ישראלי ושיחים נלווים בראש יובל של נחל בטמים. צילום: דפנה כרמלי ©
להגדלה - לחצו על התמונות

חברת הצמחים השולטת על גבי מדרונות גיר באתר שבו התגלו שיחי **האשחר** היא חברת **זוגן השיח ועדעד מאובק**. במפנים צפוניים וכאלה בעלי משטחי סלע ודרגשים מתווספים לזוגן צמחי סלעים אופייניים: ליד שיחי האשחר עצמם, גדלים בסדקי הסלע ארבעה שיחי **גולנית ערב** (פרחו בחודש פברואר) **פגונית סיני** (תמונה 3) **דרדר מצרי ומקור-חסידה מעוצה**. ככלל, בהרי אילת, אזורי הר ברום של 800 ומעלה מאד מצומצמים בשטחם. במשטחי הסלע שברום זה מוצאים לא מעט שיחי **גולנית ערב**, **מלעניאל קטן-פרחים** **חורשף חום-קשקשים**, **מרבח חלב רותמי** ואף **דרדר החרחבינה**.

האשחרים נתגלו בחורף בחודש פברואר כאשר הם בשלכת חורף ורק עלים ירוקים מועטים נותרו על הצמח. זהו דגם אופייני לרוב אוכלוסיות **אשחר ארץ-ישראלי** גם בחבל הים-תיכוני וגם במדבר - השיחים הם כללית נשירי חורף אך ניתן למצוא בהם גם באמצע החורף עלים ירוקים לרוב בחלקי שיח תחתונים או מוגנים. מחודש פברואר ועד חודש אפריל צפינו בלבול חדש מועט בחלקים שונים של השיח (תמונות 5,4) ומאמצע מרץ ועד תחילת אפריל תעדנו שני שיחים נקביים שפרחו (תמונות 7,6). אחד השיחים חנט פרי צעיר ירקרק אך בחודש אוגוסט לא נשאר אף לא פרי אחד על השיח. כלומר, ייתכן שהשיח הפיל את כל הפרחים שחנטו בגלל חוסר משאבים. בשלב זה לא מצאנו בסביבה שיחי זכר שיכלו לתרום אבקה להפריית פרחי הנקבה ולא ברור אם הפירות הצעירים שנשרו הכילו זרעים. רק מסריקות ומחיפושים נוספים באזור נוכל לוודא שאמנם ישנם גם שיחי אשחר זכרים והאם הפירות הצעירים שראינו באביב, יכולים להבשיל בסוף הקיץ לפרי עסיסי בעל זרעים חיוניים.

אשחר ארץ-ישראלי בהרי אילת. צילום: דפנה כרמלי ©
מימין לשמאל - תמונה 4: ענפים בלבול; תמונה 5: עלים על ענף מלבול; תמונה 6: פריחה נקבית; תמונה 7: פירות צעירים.
להגדלה - לחצו על התמונות

המציאה של **אשחר ארץ-ישראלי** מצטרפת לדגם תפוצה נקודתי נדיר ביותר של שיחים ועצים, דוגמת **אוג קוצני** ו**אלה אטלנטית**. אלה הם צמחים צפוניים השכיחים בחבל הספר ובחבל הים-תיכוני בישראל ונעשים נדירים יותר ויותר כלפי המדבר הקיצוני. **אוג קוצני** נמצא רק בשני אתרים בהרי-אילת: בהר שגוב ובהר שחורת, הראשון הר-גירני והשני הר שתשיתו סלע יסוד. בעבר גדלו 4 עצי **אלה אטלנטית** באזור בקעת עובדה אך בעשרים השנים האחרונות התייבשו ומתו שלושה מהם והיחידה שנשארה גדלה ליד מעלה עקוף הנמצא בנגב הרחוק. **עוזרר קוצני** (החודר מהחבל הים תיכוני לספר) לא נמצא עד כה דרומית להרי דימונה ושקדי בר לא נמצאו עד כה דרומית להר-הנגב הגבוה.

אנו קוראים למטיילים ולחובבי הטבע לפקוח עין ולדווח על מציאת פרטים בלתי ידועים של עצי **אשחר**, **עוזרר**, **שקד** או **אלה** בנגב הרחוק ובהרי-אילת.

Boulos L 2000 Flora of Egypt. Vol.2. Al Hadara Publishing. Cairo.

Browicz K 1994 Chorology of trees and shrubs in South-West Asia and adjacent regions Vol.9 . Polish Academy of Sciences. Warszawa-Poznan.

Davis PE 1967 Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Vol 2. Edinburgh Univ. Press, Edinburgh.

הערות

[1] ראו בתיבה על בעיית השם הסיסטמטי המדעי של קבוצת אשחר זו ועל חלוקת השונות המורפולוגית-גיאוגרפית באזורנו ליחידות טקסונומיות.

=====

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: ריבנר ד וכרמלי ד 2016 אשחר ארץ-ישראלי התגלה בהרי-אילת, כתב-עת "כלנית" מספר 3.

<https://www.kalanit.org.il/?p=8096&preview=true>